

ПОЗНАНИЕ И ЗАБЛУДА В DISCIPLINA CLERICALIS

Елина Боева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Придобиването на мъдрост и по-добро познание за света е централна тема за *Disciplina clericalis* на средновековния иберийски автор Петрус Алфонси, евреин, който приема християнството в началото на XII в. Нетрадиционният за западния свят нарратив на произведението включва диалози, поговорки, наставления и над 34 отделни истории. Чрез тях авторът изгражда сложния образ на "многоликата мъдрост" и на универсалния мъдрец, който я е постигнал. Структурата на произведението е умело балансирана, а под привидно хаотичното тематично разпределение може да се види внимателна подредба, извеждаща авторовото послание. Макар дидактичната цел на автора да е заявена още в пролога на *Disciplina clericalis*, историите, които той включва в произведението, нерядко изглеждат твърде светски и със съмнителни педагогични цели. При по-внимателен прочит в тези разнообразни приказки и поговорки се забелязва обединяващ елемент – преодоляването на земните заблуди е „лакмусът“, който определя постигнатото познание. Истинската мъдрост позволява да се види отвъд заблудата и поставя мъдреца на правия път, който извежда към царството небесно.

Ключови думи: Средновековна литература, Петрус Алфонси, *Disciplina clericalis*, мъдрост, заблуда, познание.

Gaining wisdom and better knowledge of the world is the central theme for *Disciplina clericalis*, A book by the Medieval Iberian author Petrus Alfonsi. Petrus Alfonsi was an Andalus Jew, who converted to Christianity in the beginning of XIIth century. The unconventional narrative of *Disciplina clericalis* includes dialogues, proverbs, castigations and more than thirty-four individual stories. Through them the author constructs the complex image of the „multiform Wisdom“ and, in the same time, the image of the universal sage, who has attained this wisdom. The structure of *Disciplina clericalis* is skillfully balanced and beyond the seemingly chaotic theme organisation one can see the careful order, which shows the author’s main concept. Though the didactic purpose of the book is declared by the author in the book’s prologue, the stories, which Alfonsi includes in it often seem too secular and with doubtful paedagogic use. A closer reading of the variative stories and parables shows an unifying element - the overcoming of the earthly deceits is the „litmus“ that tests the attained knowlegde. True wisdom allows the sage to see beyond the deceit and leads him to the right path, which leads to the Kingdom of Heaven.

Keywords: Medieval literature, Petrus Alfonsi, *Disciplina clericalis*, wisdom, deceit, knowlegde.

Петрус Алфонси става християнин в зряла възраст. За живота му преди приемането на християнската вяра няма други свидетелства, освен малкото и

разпръснати биографични податки в неговото произведение *Диалози срещу юдеите* (*Dialogi contra Iudeos*).

Роден в арабската част на Иберийския полуостров, еврейният Моисей приема християнството и името Петрус Алфонси през 1106 г. в град Уеска. Негов кръстник е самият Алфонсо I Войн, крал на Арагон и Навара. Скоро след покръстването си по неизвестни причини Петрус напуска двора на Алфонсо и отива в Англия, където преподава астрономия. Вероятно след това Петрус се озовава във Франция и там отново се занимава с преподавателска дейност. Липсват други категорични факти от биографията му, неизвестно е и мястото на неговата смърт.

Засега произведенията на Петрус Алфонси, които са с единодушно потвърдено авторство, са четири. Най-обемно от тях е вече споменатото *Диалози срещу юдеите* (*Dialogi contra Iudeos*) – полемичен труд, в който Алфонси оборва юдейската и мюсюлманската религия и утвърждава християнството „ratione et auctoritate“ (с помощта на разума и авторитета). До нас са достигнали и две копия на негов превод-адаптация от астрономическите таблици на ал-Хорезми. Краткото *Писмо до перипатетиците от Франция* (*Epistola ad peripateticos*) подканя занимаващите се с астрономия християнски учени да му станат ученици.

Произведението на Алфонси, което е обект на настоящата статия, се нарича *Disciplina clericalis*. Условно заглавието му може да бъде преведено като *Обучението на духовника*. Поради несъответствието между темите в *Disciplina clericalis* и основното значение на прилагателното в заглавието „clericalis“ (производно на съществителното *clericus* с основно значение „лице, посветено в духовен сан, монах“ (Niermeyer 1976: 190–191)), по-голямата част от изследователите и преводачите на произведението на съвременни езици избират да оставят латинския му оригинал (Palencia 1948; Hermes 1970; Lacarra 1980; Tolan 1993; Leone 2010).

Disciplina clericalis е първата литературна творба, която пренася в християнска Европа източната наративна традиция (Lacarra 1991: 45). Тя е написана от Петрус Алфонси след 1106 г. на латински език и е адресирана към християнските читатели. Произведението е с дидактична насоченост, както подсказва и самото му заглавие, и представлява една „плетеница“ от диалози, поговорки и истории на различни теми.

До нас са достигнали 76 ръкописа на *Disciplina clericalis*, открити на различни места в Европа – на територията на Франция, Англия, Испания, дори и Исландия. Скоро след написването ѝ започват да се появяват и нейни преводи/переразкази на народните езици, както в проза, така и в стихове. Основна причина за широкото разпространение

на *Disciplina clericalis* през следващите векове е непознатото до този момент в християнска Европа сплитане на сериозно и развлекателно, което е характерно за източното повествование. Нейното влияние в западната литература е изключително силно, а голямата ѝ популярност не отшумява чак до края на XV в.

За разлика от по-късните преводачи евреи от школата в Толедо и от двора на Алфонсо Мъдрия, Алфонси избира да създаде оригинална творба, в която събира дидактично-етически материал от ориенталски източници като *Калила и Димна* и *Синдибад*.

В пролога на книгата авторът пояснява мотивите за написването ѝ, както и нейното предназначение (*Disciplina clericalis* 1911: 1)¹:

И така, Бог да ми е на помощ в това начинание, Този, който ме подбуди да съставя тази книга и да я превода на латински. Защото докато често размишлявах и се мъчех по всякакъв начин да узная причините за сътворението на човека, открих, че по повеля на Създателя човекът е отреден за това – колкото време е на земния свят, да се стреми към занимания със светата философия, чрез която да получи по-добро и по-голямо знание за своя създател, и да се стреми да живее в умерено въздържание, и да знае да се пази от надвисналите нещастия, и да напредва в земния си живот по този път, който би го извел към царството небесно.

Книгата напътства читателя да се стреми да живее в умерено въздържание и да знае да се пази от надвисналите несполуки, и да напредва в земния си живот по този път, който би го извел към царството небесно. Така дефинираната авторова цел, както и кумулативния характер на *Disciplina clericalis*, ни дава основание да разглеждаме това произведение като част от премъдростната литература. Още един довод в полза на такъв прочит на *Disciplina clericalis* е имплицитната ѝ връзка с премъдростните книги на Стария завет, която е проследима както в структурата, така и в темите на произведението.

В произведението се редуват без строга последователност серии от поучения и увлекателни истории. Свързващата нишка между разнообразните теми в цялата книга е диалогът между двойката мъдрец/учещ. На структурно ниво диалогът помежду им е „спойката“ между отделните истории. „Учителят“ не се ограничава в един литературен образ – той е ту арабин, ту философ, учител, баща или отшелник. Непрекъснатата смяна

---

¹ Преводът на откъсите от *Disciplina clericalis* в статията е мой.

на разговарящите, липсата на обединяващ сюжет в повествованието и паратактично-синтетичната структура на *Disciplina clericalis* са новост за западната литература. Полифонията, която авторът постига с редуването на безименни мъдреци, съветващи своите ученици, цели да покаже универсалността на предаваното от него познание.

Дидактичното предназначение на *Disciplina clericalis* предопределя литературните форми, които авторът ѝ използва. Отново в увода, Петрус Алфонси определя компонентите на своята творба с думите (*Disciplina clericalis* 1911: 2):

Propterea ergo libellum compegi, partim ex proverbiiis philosophorum et suis castigationibus, partim ex proverbiiis et castigationibus Arabicis et fabulis et versibus, partim ex animalium et volucrum similitudinibus.

И затова аз съставих книга, отчасти от поговорките на философите и техните наставления, отчасти от арабските поговорки, и наставления, и разкази и стихове, отчасти от басните за животни и птици.

Следователно, *Disciplina clericalis* е съставена от следните основни „премъдростни форми“, както сполучливо определя отделните компоненти на произведението Бари Тейлър в своята статия *Wisdom forms in Disciplina clericalis* (Taylor 1993):

1. proverbium – поговорка – общо твърдение в изявително наклонение;
2. castigatio – наставление – подкана или заповед във второ лице, в която се употребява императивно или подчинително наклонение;
3. fabula – приказка – С термина fabula Алфонси обозначава това, което традиционно в изследванията на *Disciplina clericalis* се превежда като „пример“ – exemplum. Изключение прави Толан, който прави важното уточнение, че exemplum препраща към една по-късна традиция (Tolan 1993: 82);
4. versus – стих;
5. similitudo – басня или друга аналогия между животни и хора.

Габриел Форд (Ford 2015: 29), на базата на анализа на Тейлър (Taylor 1993), определя най-голямата структурна единица в *Disciplina clericalis* като „dialogic example sequence“. Тези „диалогически поредици от примери“ са един от основните структурни елементи на произведението². За да се постигне по-точно и изчерпателно разглеждане

² Необходимо е да се уточни, че Форд концентрира вниманието си предимно върху наративния материал и до голяма степен пренебрегва останалите елементи в диалозите – наставленията и поговорките. Поради тази причина неговото определение ограничава и поставя акцент само върху част от компонентите на диалозите.

на структурата, аз ще наричам тази единица „диалог рамка“. Всички други компоненти са включени в диалозите, които отново са характерни най-вече за премъдростната литература от Изток.

До голяма степен структурата може да се определи като йерархична – произведението е „затворено“ в цялостната рамка на увода и епилога, които дефинират основния му замисъл и са ключ към прочита му. В тази рамка паратактично са свързани отделните „диалогови поредици“. Те включват поговорки и наставления, на свой ред пояснени и модифицирани от приказките и анекдотите.

Ролята на диалозите в произведението е ключова – те драматизират учебна ситуация, огледално и умалено копие на тази, в която читателите на *Disciplina clericalis* са спрямо автора ѝ и дават насоки за един по-дълбок пласт на разбиране на произведението.

В настоящата статия бих искала да предложа нов анализ на тематично-структурната организация на *Disciplina clericalis*, базирано на връзката на произведението с премъдростната литература.

Изключителната вариативност на формите и темите в *Disciplina clericalis* правят много трудно групирането им в подредена схема. Показателно е, че предложените от съвременните изследователи тематични разделения на произведението рядко имат нещо общо помежду си.

Паленсия (Palencia 1948: xxiii) смята, че всички максими (т.е. поговорките и наставленията), и съответно примерите към тях, могат да бъдат поставени в три основни раздела – (1) моралните качества на човек, (2) измамите на жените, (3) политическо-социалните отношения с царе и неизбежността на смъртта.

Лакара (Lacarra 1980: 42–43) обобщава разнородните етическо-дидактически наставления в по-конкретна схема, която е едновременно и структурна, и тематична. Тя предлага следното разпределение:

Пролог

Страх Божий

Човешки добродетели и пороци - приказки I - VIII³

Отношения с ближния (жени, съседи, цар...) - приказки IX - XXVIII

Отношения на човек с Бога - приказки XXIX - XXXIV

---

³ Номерацията на приказките в статията е според критичното издание на Хилка и Съдерхелм от 1911 г., вж. *Disciplina clericalis* 1911.

Страх Божий

Епилог

Тази схема показва как в основната рамка се разполагат последователно появяващите се паратактично подредени теми, като същевременно прави едно убедително обобщение на гномическия и наративен материал в произведението.

Повече от 10 години по-късно, Джон Толан (Tolan 1993: 86–91) определя основните теми също последователно, но без да поставя ясни граници помежду им:

Опасностите от доверчивостта

Философът и царят

Философът става отшелник

Разпределението на Толан е по-условно от това на Лакара и, макар да го подкрепя с интригуващи конкретни примери, той не предлага анализ на предложените главни теми.

Според мен, обобщаваща схема на тематичното разделение на произведението на Алфонси включва четири основни теми, обградени от мотива за страха от Бог.

Пролог

Страх Божий

Обучение

Предпазване от измама

Отношение с властта

Преходността на земните блага

Страх Божий

Епилог

Прологът и епилогът рамкират цялото произведение и го представят на читателя като завършен цикъл и най-вече като авторска творба.

Страхът Божий е смисловата рамка на *Disciplina clericalis*. Тя поставя мъдростта в осъзнаването на всемогъщността на Бог. В тази рамка са включени темите – за обучението, за измамата, властта (отношения между цар и подчинените му) и, накрая, преходността на земните блага и стремежа към небесното царство. Връзката между библейските премъдростни книги, тяхното тълкуване, мотива за правия път и нещата, които могат да те отклонят от него, са в основата на прочита на *Disciplina clericalis*. Петрус използва „кода“ на премъдростните книги и непрекъснато реферира към тях чрез повече или по-малко завоалирани препратки – по този начин той насочва „прага на очаквания“ на читателя и показва контекста, в който книгата му да бъде четена.

Темата, която отваря същинската част на *Disciplina clericalis* веднага след пролога, е страхът Божий, *timor Domini*. Тя ни препраща към Притчи 1.7: *Начало на мъдростта е страхът Господен.*

Този мотив се повтаря в края на произведението, в единствения буквален цитат от Библията в книгата на Алфонси (Екл. 13–14):

Да изслушаме същината на всичко: бой се от Бога и пази Неговите заповеди, защото в това се заключава всичко за човека; защото Бог ще изведе на съд всяка работа и всичко тайно, било то добро, било лошо.

Страхът Божий е централен топос в библейската премъдростна литература. Осъзнаването на Божието величие е ключово за библейската мъдрост, чрез която индивидът се вписва в един свят, изцяло подчинен на Божия ред.

Първият диалог, който започва непосредствено след наставленията на Енох за богобоязливост в началото на *Disciplina clericalis*, се занимава с лицемерието във вярата. Този контрапункт е ключов за разбирането на творбата и нейната основна цел – да разобличи заблудата във всички нейни проявления.

Най-голямото по обем тематично гнездо – това за измамата – носи основното послание на произведението. То започва с наставлението (*Disciplina clericalis* 1911: 11) *Cave mendacium, quia dulcius est carmine volucrum* - *Пази се от измама, понеже е по-сладка от песента на птиците*, и завършва след приказката за крадеца и лунния лъч с репликата на сина, разбрал поученията на баща си (*Disciplina clericalis* 1911: 34) - *Tu benedicaris, quoniam dolosa edocuisti me vitare consilia.* - *Благословен да си, понеже ме научи да избягвам измамни съвети.*

Тази централна за произведението тема обхваща различните изкушения и измами, които отклоняват от правия път и начините да се предпазим от всички тях. В нея е включена и най-дългата диалогична рамка – разговор между учител и ученик, обхващащ общо девет приказки.

Диалогът заема около една трета от произведението и в него са включени общо девет или десет от 34-те приказки в книгата, като пет от тях са забавни истории за измамите на неверни жени. Това кара някои изследователи да се съмняват в тяхната дидактична функция (Jones, Keller 1969: 18; Hermes 1970: 18–19).

За да можем да анализираме правилно този диалог, трябва да обърнем внимание и на предшестващите го истории. Непосредствено преди началото на диалога са поставени истории с предупреждение да не се отклонява човек от правия път,

подавайки се на изкушения – История за клерика, влязъл в кръчма и История за опасността при отклоняване от пътя поради сладката песен на птиците.

След тях следва препратка към Исус Сирахов 25:23 (*Disciplina clericalis* 1911: 13):

Sequere scorpionem, leonem et draconem, sed malam feminam non sequaris!

Следвай скорпион, лъв и дракон, но не следвай лоша жена!

Това изречение кореспондира с библейското

et non est ira super iram inimici commorari leoni et draconi placebit quam habitare cum muliere nequa. (Vulgata, Ecclus. 25:23)

Скляням по-скоро да живея с лъв и змей, нежели да живея със зла жена. (Ис. Сир. 25:18)

След тази парафраза на библейския стих е разказана кратка история, която отново повтаря мотива за сладостта на птичите песни – философ отправя предупреждение към човек, който е поставил мрежа за птици, а сам се оплита в мрежите на флиртуваща с него жена. Така е изведена връзката между отношенията с жени и „отклоняването от правия път“.

Едва след това тематично свързано и поясняващо въведение следва диалогът между учителя и неговия ученик. В началото учителят разказва три истории, изключително сходни по своята структура – измамени съпрузи не съумяват да прозрат лъжите на неверните си жени и наивно вярват на видяното/разказаното с цел да ги заблуди. Мъжете от историите са определени като „*viri simplices*“, тоест – прости и необразовани.

Историите от тази диалогична поредица могат да бъдат четени буквално – както прави ученикът, който схваща чутото като предупреждение да не се жени. Но това не е най-съществената част от разказаното и учителят се опитва да го отклони от това твърде просто тълкуване, разказвайки още истории. Въпреки това, ученикът не може или не иска да види отвъд очакванията си. Това кара неговият наставник да преобърне ролите на действащите лица в седма приказка от тази поредица – в нея благочестива жена помага на младеж, измамен от привидно надежден човек, почитан сред съгражданите си поради добросъвестната си честност. Историята предизвиква учудването на ученика, а преподавателят насочва допълнително към правилното ѝ тълкуване (*Disciplina clericalis* 1911: 22):

Discipulus: Istud mirum fuit ingenium atque utile, nec puto quod aliquis philosophus subtilius cogitaret per quod levius vir pecuniam suarum recuperaret.

Magister: Bene posset philosophus suo facere naturali ingenio et artificiali, secreta etiam naturae rimando, quod mulier solo fecit naturali ingenio.

Ученикът: Това е била чудна и полезна изобретателност и не смятам, че някой философ би измислил по-хитро как по-лесно мъжът да се сдобие обратно с парите си.

Учителят: Философът може да се справи добре благодарение и на природните си способности, и на придобитите, и също така изследвайки природните тайни, а пък тази жена е направила това само с вродената пъргавина на ума.

Следват още две истории, в които мъдрец помага на измамените, като разкрива заблудите на привидно заслужаващи уважение хора.

Диалогът завършва с възгласа на ученика, най-накрая прозрял отвъд повърхностното тълкуване (*Disciplina clericalis* 1911: 25):

Discipulus: Apparet hoc esse ingenium philosophiae, et hoc exemplo non est mirum quod de duabus mulieribus Salomon iudicavit.

Явно това е дарбата на философията и след този разказ не е чудно как е отсъдил Соломон за двете жени.

Ако разгледаме диалога като тълкуване на премъдростния цитат, поставен в началото - Алфонси разширява простото мизогинно тълкуване на препратката към Исус Сирахов, като измества фокуса от „лошите жени“ и поставя по-широка смислова рамка - пази се от хора, които могат да те заблудят и да те отклонят от правия път. Измамите в последните три истории са извършени от хора, които „дават вид“ на честни и добродетелни. Привидността подвежда наивния и необучен човек, но мъдрецът е в състояние да види истината благодарение на придобитото познание. И както и в класическия мидраш, тълкуването на библейските книги винаги има и по-дълбок, духовен аспект, мисля, че не би било твърде смело да се направи връзка между жената и изобщо измамниците като символ на земните удоволствия, които отклоняват човек от правия път – връзка, която се потвърждава в следващите теми на произведението.

Последвалите поговорки и истории разглеждат със сходни примери желанието за трупане на материални блага – поблазнени от богатство хора са измамени и наказани за наивността си. В последната част на *Disciplina clericalis* мотивът за заблудата се разглежда в светлината на неизбежната смърт – всички земни удоволствия са преходни и единствения истински стремеж трябва да бъде към наградата на царството небесно (*Disciplina clericalis* 1911: 43):

Vide ne decipiant te saeculares deliciae et irretitus fallaciis saecularibus mortis venturae obliviscaris...

Гледай да не те измамат земните удоволствия и, впримчен в земните лъжи да забравиш настъпващата смърт...

В заключение, предложеното в тази статия тематично разпределение на *Disciplina clericalis* разкрива хомогенността на произведението и извежда на преден план основния мотив, повтарящ се в отделните теми – чрез познанието и мъдростта се разкриват земните заблуди, които отклоняват човек от правия път към царството небесно.

Библиография

- Disciplina clericalis 1911*: Hilka, A., W. Söderhjelm. Petri Alfonsi Disciplina clericalis I: Lateinischer Text. Helsinki: Acta Societatis Scientiarum Fennicæ 38/4, 1911.
- Ford 2015*: Ford, G. Framing, Parataxis, and the Poetics of Exemplarity in Petrus Alfonsi's *Disciplina clericalis*. In: *Medieval Encounters* 21. 2015, 26–49.
- Jones, Keller 1969*: Jones, J., J. Keller. The Scholar's Guide: A Translation of the Twelfth-century "Disciplina clericalis" of Pedro Alfonso. Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1969.
- Lacarra 1991*: Lacarra, M. J. Petrus Alfonsi. Zaragoza, 1991.
- Niermeyer 1976*: Niermeyer, J. F. Mediae Latinitatis Lexicon Minus. Leiden, Brill, 1976.
- Palencia 1948*: Palencia, A. G. Pedro Alfonso, *Disciplina clericalis*. Madrid, 1948.
- Taylor 1993*: Taylor, B. Wisdom Forms in the *Disciplina clericalis* of Petrus Alfonsi. In: *La Corónica* 22, 1993-4, 24-40.
- Tolan 1993*: Tolan, J. Petrus Alfonsi and his Medieval Readers. University Press of Florida, 1993.
- Vulgata*: Biblia Sacra Vulgata. ed. A. Colunga and L. Turrado, La Editorial Católica, Madrid, 1946.